

Розділ 2

Методологічний інструментарій виховання класного керівника

Тема 9. Методика виховної роботи з важковиховуваними дітьми

Зміст

- 9.1. Поняття та ознаки категорії “важковиховуваних” дітей
- 9.2. Чинники та критерії встановлення типів важковиховуваності
- 9.3. Типи важковиховуваних та робота з ними класного керівника

Педагогічна практика свідчить, що серед учнів сучасної школи дедалі більше стає важковиховуваних дітей з відхиленням від норм поведінки, які погано піддаються педагогічному впливу і потребують особливого індивідуального підходу. Основними ознаками таких дітей є:

- психічна нестійкість,
- низькі пізнавальні потреби,
- пропуски занять,
- аморальна поведінка.

До категорії “важковиховуваних” потрапляють різні діти:

- невстигаючі,
- недисципліновані,
- з неблагополучних сімей,
- діти з різними нервовими та психічними захворюваннями.

Тому потребує уточнення поняття “педагогічно занедбані”, “важковиховувані” діти, та учні “правопорушники”.

Педагогічно занедбані учні – це психічно та фізично здорові діти але провини та правопорушення стали для них звичайними явищами і перетворилися у нормативну поведінку. У їх стосунках з учителями виявляється стійкий психологічний бар’єр. За своїми діями це ще не злочинці, але найменший зовнішній негативний вплив може привести до правопорушення.

У “важких” учнів, передусім, деформована особистість, їх вирізняє примітивність потреб, інтересів і ціннісних орієнтацій, недорозвиненість морально-вольової сфери й недостатній розумовий розвиток, що проявляється у не вмінні аналізувати свою поведінку та прогнозувати її наслідки.

Таким чином поняття “педагогічно занедбаний” характеризує історію виховання дитини, а “важкий” – свідчить про результати такого “виховання”. Педагогічно занедбана дитина рано чи пізно стає “важкою”. Якщо своєчасно не вжити заходів, то педагогічна занедбаність і важковиховуваність може стати передумовою і початком шляху до правопорушень (рис.1).

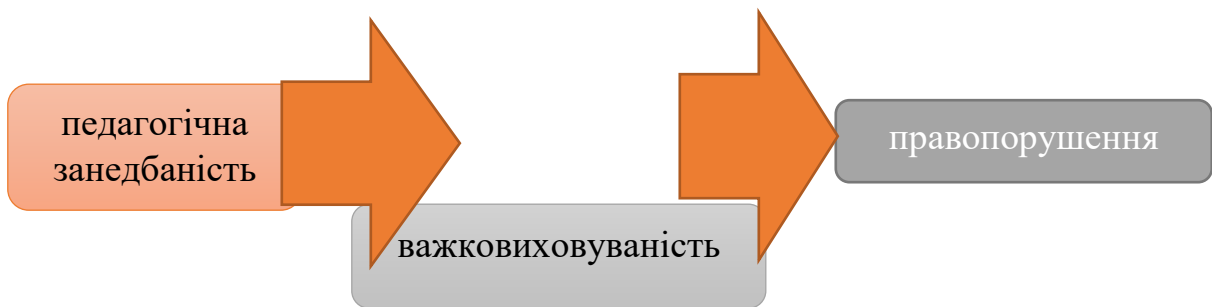

Рис.1. Наслідки педагогічної занедбаності

Учня-правопорушника відрізняє те, що він майже систематично порушує суспільні норми поведінки, передбачені законодавством. Деформація особистості проявляється у девіантній поведінці, тобто відхиленні від норм психічного здоров'я, норм права, культури, моралі.

Протиправну поведінку називають делінквентною, злочинну – кримінальною.

Алкоголізм та наркоманія, агресивна поведінка, бродяжництво та крадіжки, вбивства та звалтування – далеко неповний перелік прояву деформації особистості і девіантної поведінки.

Правопорушника слід розглядати як особливу психолого-педагогічну категорію підлітка, виховання якого супроводжується значними труднощами для:

- педагогів,
- інспекторів у справах неповнолітніх,
- батьків,
- громадськості.

Його перевиховання передбачає не тільки усунення негативних якостей, а й формування позитивних рис особистості (рис.2).

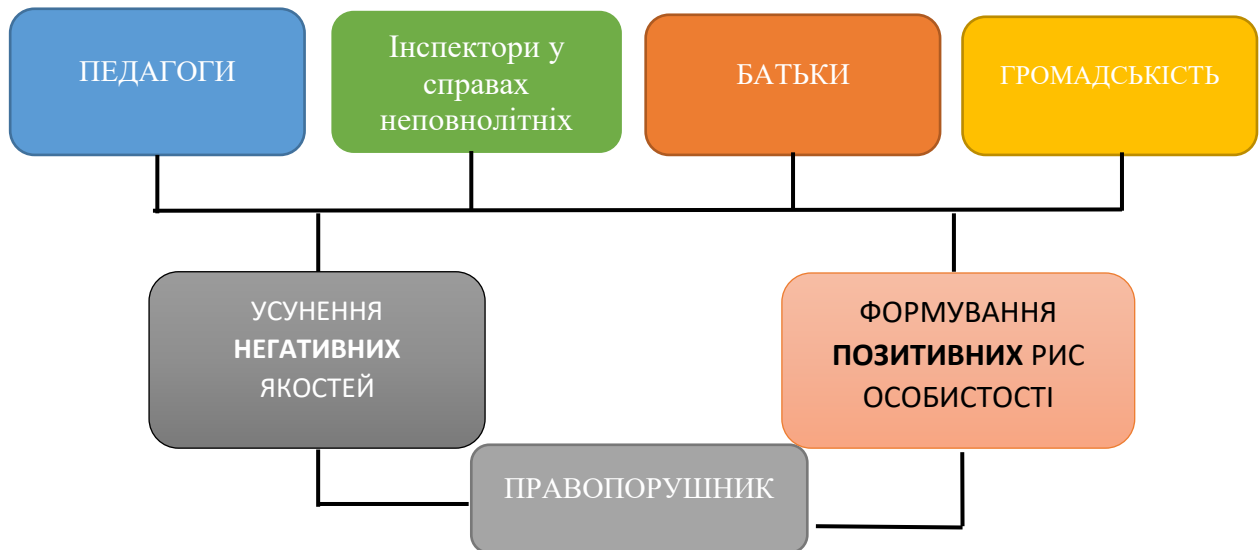

Рис.2. Процес виховання правопорушника.

9.2. Чинники та критерії встановлення типів важковихованості

До важковихованості приводять комплекси **причин**:

- соціального характеру (надзвичайна ускладнена життєва ситуація, несприятливе мікросоціальне оточення);
- психологічні (виникнення протиріччя між “хочу” і “можу”);
- генетичні (психопатія або інші патології мозку);
- педагогічні (пов’язані з вихованням дитини у сім’ї і школі).

При переході у середню ланку школи важковихованість доповнюється проблемами підліткового віку.

Одними з **головних причин педагогічних недоробок** є:

- відсутність наступності в діяльності дитячого садка чи батьків, які виховують дитину вдома, і початкової школи;
- нехтування ранньої психолого-педагогічної діагностики відхилень у поведінці – несвоєчасне виявлення в дитини як позитивних, так і негативних якостей і здібностей;
- нестача захисту і допомоги дитині у процесі її розвитку;
- аморальна спрямованість сімейного виховання або моральна безоглядність у задоволенні потреб у сім’ях з високим матеріальним достатком.

Під дією негативно спрямованих **генетичних, психологічних, соціальних, педагогічних впливів** створюються **різні види та ступені важковихованості**. У працях педагогів, психологів різних часів здійснювалися спроби вироблення **критеріїв встановлення типів важковихованості**. Наприклад:

І.А. Невський в основу своєї **класифікації** поклав їх поведінку і виділив такі групи:

- важковиховані діти,
- педагогічно занедбані підлітки,
- підлітки-правопорушники,
- неповнолітні злочинці.

Г.Г. Бочкарьова поділяє “важких” дітей на окремі типи **залежно від їх суб’єктивного ставлення до скоєного правопорушення**: на

- “безконфліктних”
- “циніків”.

Г.Т. Медведєв поділяє дану категорію учнів на

- важковихованих,
- педагогічно занедбаних,
- правопорушників.

В основу запропонованої **типізації** покладено **комплекс ознак**:

- особливості середовища в якому формувалася особистість;
- духовний світ (відхилення у сфері потреб, інтересів, звичок);

- моральне обличчя;
- ставлення до провідної діяльності;
- статус у класному колективі;
- статус у групі з протиправною спрямованістю;
- взаємозв'язок “внутрішньої готовності” і зовнішніх можливостей при виборі протиправної поведінки;
- ставлення до вчиненого правопорушення.

9.3. Типи важковиховуваних та робота з ними класного керівника

На цій основі виділяють чотири типи важковиховуваних:

- *конфліктно-ситуаційний з переважною позитивною спрямованістю.*

Формування особистості відбувається у позитивному середовищі.

Особливості духовного світу важковиховуваних (відхилення від сфери потреб, інтересів, звичок) не викликають побоювань незважаючи на незначну спотвореність матеріальних потреб.

У них переважають позитивна спрямованість до соціального спілкування, тяжіння до праці.

Сформовані соціально корисні інтереси, хоча правомірні шляхи їх задоволення обмежені.

Звичка до беззмістовного проведення часу виражена не яскраво.

Ставлення до навчання позитивне, працездатність відносно висока.

Рівень розумової діяльності та самоорганізації середній.

Переважно прийняті колективом класу. Ізольована дуже незначна частина таких підлітків.

Правопорушення для них випадкове явище.

Для цих учнів досить ширих, довірливих індивідуальних бесід, але вони потребують також допомоги у виборі пізнавальних та трудових видів діяльності.

Батьки мають посилити контакт з дітьми;

- *неврівноважено-ситуаційний з незначною негативною спрямованістю.*

Характеризується тим, що вони формувалися в середовищі з незначними негативними відхиленнями.

У сфері матеріальних потреб – бажання йти в ногу з модою.

Відрізняються звичкою до безцільного проведення часу, бродяжництва, догоджання. Інколи бувають мішенню шкільних рекетирів-здірників.

Аморальні елементи свідомості та поведінки виражені слабо.

Середня працездатність, послаблений інтерес до навчання, в класі їх недооцінюють, принижують, вони, як правило, ізольовані в колективі.

Нестійкість і слабка воля неповнолітніх цього типу ведуть їх у компанію з негативною спрямованістю, де їм відводиться роль виконавців. Схильні до вживання наркогенних речовин. Переважно виправдовують мотиви своїх негативних вчинків.

Без особливих умовлянь залучаються до трудової діяльності. Для них це засіб матеріальної зацікавленості, самоствердження, можливість розвинути професійні навички.

Такі підлітки потребують постійного контролю та допомоги у виборі трудової діяльності.

Класному керівникові належить індивідуально підходити до кожного: знати, де, коли і з ким проводить час підліток, тактовно коригувати взаємини з класом.

Допомагати у налагодженні взаєморозуміння з батьками.

- нестійкий з переважною негативною спрямованістю.

Формуються у несприятливому середовищі.

У них примітивні матеріальні потреби, схильність до вживання спиртних напоїв. Явно виражене прагнення до самостійності, агресивність, наслідування звичок дорослих.

Визначаються значною моральною деформацією, низькою загальною працездатністю.

Характеризуються конфліктністю з позитивним середовищем.

Легко пристосовуються до умов, не змінюючи своїх установок і ціннісних орієнтирів. Рідко виступають у ролі лідерів, проте часто є ініціаторами різноманітних правопорушень. Дотримуються принципу “відстою сам себе”.

Водночас важковиховувані виявляють, як правило, високу трудову активність, вбачаючи в цьому сенс самоствердження, можливість заробити гроші.

Таких підлітків, насамперед, слід залучити до госпрозрахункової трудової діяльності, намагатися виявляти до них чуйність та увагу, обов'язково проводити додаткові індивідуальні заняття, щоб допомогти їм позбутися потягу до вживання наркогенних засобів, навчити прийомів самовдосконалення;

- стійкий з негативною спрямованістю.

Переважно виявляються у вкрай несприятливому середовищі.

Мають примітивні потреби.

Ведуть споживацький спосіб життя.

Характеризуються аморальними переконаннями й установками. Як правило, це – другорічники, невестигаючі.

Негативно і цілеспрямовано впливають на колектив.

Крадіжки – їх основні правопорушення.

Вони – лідери груп, навколо яких формуються інші члени протиправної групи.

Деякі перебували у спецшколах.

Такі підлітки потребують суворого контролю з боку педагогічного колективу. При першій можливості їх треба працевлаштувати. Якщо необхідно – направляти в спеціальні школи і ПТУ.

Звичайно, цей поділ досить умовний. У “чистому” вигляді визначені типи зустрічаються рідко, найчастіше спостерігаються змішані.

Соціально-педагогічна характеристика чинників що впливають на формування особистості важковиховуваних школярів включає в себе:

- джерела педагогічної занедбаності тих моральних відносин, які склалися в сім’ї;
- ставлення до навчання, відвідування уроків;
- низька громадська активність і неблагополучне становище в колективі класу, школи, конфлікти з учнями, учителями;
- вплив негативного мікросередовища;
- відсутність можливості виявити свої нахили в діяльності, беззмістовне проведення часу.

Система профілактичної роботи передбачає єдність взаємопов’язаних компонентів:

- постійне вивчення учня та його оточення;
- визначення мети, завдань, принципів виховання, планування та керівництво виховним процесом, відбір форм і методів виховної взаємодії;
- керівництво діяльністю та спілкуванням як основою виховного процесу;
- взаєморозуміння колективу учнів і педагогів;
- єдності змісту та організації правовиховної роботи.

Оцінюючи рівень вихованості учнів або намагаючись визначити ефективність процесу виховання і перевиховання “важких” дітей, **можна використовувати** комплекс контрольних вправ, тестових завдань, при використанні яких учень міг би чесно і правдиво відповісти на всі запитання.

Діагностична діяльність класного керівника може здійснюватися за програмою, яка передбачає вивчення:

- рівня розвитку класного колективу;
- взаємин учнів між собою, з учителями та батьками;
- ступеню впливу на учнів неформальних лідерів та мікрогруп;
- ступеню впливу на учнів формального активу класу;
- індивідуальних психологічних якостей “важких” учнів.

Виходячи з цього **метою профілактики “важковиховуваності” є вплив:**

- на причини і умови скоєння правопорушень,
- на зміни життєвих настанов і негативних орієнтацій особистості,
- на формування активної життєвої позиції.

Першочерговим завданням роботи з “важкими” учнями має стати гуманізація навчально-виховного процесу – педагогічна діяльність спрямована на:

- активну допомогу і захист дітей і підлітків та їх сімей,

- створення умов для активного самовизначення дитини в житті,
- саморозвитку,
- самореалізації,
- самореабілітації,
- **успішної соціальної адаптації, яка проявляється у таких пріоритетних напрямках:**
  - дослідженні психолого-педагогічних та соціально-економічних умов, які спричиняють зростання відхилень у поведінці учнів;
  - оптимізації психолого-педагогічного впливу на учнів у навчально-виховній діяльності;
  - пошуку шляхів профілактики та корекції відхилень поведінки на засадах міждисциплінарного підходу;
  - організації змісту діяльності класного керівника по формуванню правової культури;
  - профілактики відхилень у поведінці дітей і підлітків з урахуванням наступності дошкільної, шкільної та позашкільної ланок у системі роботи (діти – батьки – вчителі – навколишнє середовище);
  - педагогічній профілактиці вживання наркотичних речовин, формуванні здорового способу життя;
  - вирішенні проблеми саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення учнів та педагогів.

Одним з головних напрямів роботи з “важковиховуваними” є організація раціонального використання вільного часу учнів. Потрібно зацікавити їх різними формами позакласної роботи. Цьому сприяють, наприклад, клуби для старшокласників (“Ерудит”, “Ми і закон”, “Мистецтво спілкування і взаєморозуміння”, “Сімейна азбука”, зустрічі на “Брейн-рингу”, КВК тощо.). Учні, схильні до правопорушень, забезпечуються путівками в табори, перебувають на оздоровчих шкільних майданчиках, працюють у таборах праці та відпочинку.

Профілактика “важковихованості” також передбачає нейтралізацію джерел шкідливого впливу на них шляхом створення умов для позашкільної роботи і дозвілля у тому мікрорайоні, де вони живуть. Це можуть бути клуби, гуртки, які працюють на базі навчально-виховних закладів, спортивно-технічні об’єднання, різні позашкільні установи. Ці об’єднання ґрунтуються на зацікавленості учнів певним видом діяльності і дозволяють їм розкрити свої здібності, задовольнити потреби в самоосвіті, прилучитися до творчої діяльності.

Важливе місце у роботі з “важкими” учнями займає **профілактика правопорушень. Ефективними організаційними формами проведення правової пропаганди є.**

Загальнопрофілактична робота – це:

- створення психолого-педагогічного центру, який займається питаннями діагностики та індивідуальних консультацій з метою запобігання правопорушень;

- організація лекцій на правові теми, бесід про стан навчальної дисципліни, зустрічей з практичними працівниками правоохоронних органів;

- роз'яснення нових законів та інших нормативно-правових актів;

- колективних консультацій, зустрічей “за круглим столом”.

Системна пропаганда – це:

- правові лекторії;

- цикл лекцій на правові теми;

- кінолекторії (“Дай руку, підліток”, “Закон і ми”);

- місячник “Вивчаємо закон”;

- дні профілактики правопорушень;

- усні журнали.

Програмно-цільовий вплив – це проведення:

- тренінгів,

- лекцій для учнів, які зробили однорідні правопорушення.

Індивідуально-профілактична робота – це:

- бесіди з правопорушниками,

- обговорення неправомірної поведінки окремих учнів;

- робота з учнями, що мають відхилення в поведінці.

Здійснюючи запобіжно-виховну роботу з сім'ями учнів, важливо залучити батьків до керівництва учнівськими об'єднаннями за інтересами, до чергування по школі, проведення рейдів батьківських комітетів, самопідготовки учнів, умов перебування їх у сім'ї, серед своїх товаришів.

Особливу увагу необхідно приділяти неблагополучним і формально благополучним сім'ям, а також тим, хто допускає помилки у вихованні. З цією метою у школах створюються:

- консультпункти для батьків;

- проводяться бесіди та лекції лікарів, юристів, педагогів;

- батьківські конференції (“Правовиховна робота з школярами, учнівською молоддю”); тижні сім'ї; всеобуч для батьків (“Сімейна азбука”, “Ваша дитина росте”, “Культура сімейних відносин”).

Розбіжність інтересів учителя і учнів також є причиною конфліктних ситуацій та “важковихованості”. Учень не відчуває зацікавленість вчителя його потребами, запитами, що породжує в ньому дискомфорт, неприйняття педагогічних вимог та розвиває такі якості як черствість, байдужість, скептицизм, пасивність, егоїзм, злість.

Гуманізація взаємин між вчителем та учнем потребує позиції “партнерства”, “співробітництва”. Учитель повинен вивчати і добре знати потреби учня, джерела його моральних поглядів, бути готовим вислухати, не відкидаючи його права на власну думку, вміти аргументувати свою думку, а не

нав'язувати її іншим. Такий підхід стимулює розвиток в учня свідомої поваги до інших людей, відчуття їх неповторності.

Під час проведення профілактичної роботи з “важковиховуваними” учнями виникає необхідність у підсиленні загальних методів виховання групою **методів перевиховання**. У педагогічній практиці існують різні класифікації таких методів. Наприклад, одна з класифікацій складається з двох груп:

- методи організації роботи **по попередженню педагогічної занедбаності** (облік та аналіз інформації, планування, координація дій);
- методи **по здійсненню профілактичної роботи** (бесіда, розповідь, лекція, приклад, пошуковий метод, вправи, громадська думка, створення виховуючих ситуацій, методи стимулювання).

Інша класифікація складається з чотирьох груп:

- методи руйнування негативного типу характеру (“вибуху”, “реконструкції” характеру);
- методи перебудови мотиваційної сфери і самосвідомості (переосмислення своїх позитивних якостей та недоліків, переорієнтація самосвідомості, переконання, прогнозування наслідків протиправної поведінки);
- методи перебудови життєвого досвіду (перенавчання, переключення, регламентація способу життя);
- методи попередження негативної та стимуляція правомірної поведінки (заохочення, покарання, перспектива, змагання).

Найбільш вдалою є **класифікація Е.Ш. Натанзон**, яка використала позитивний досвід А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського та інших видатних педагогів у сфері перевиховання, та виділила **три групи методів**:

- **відтворюючі** (сприяють покращенню взаємовідносин, підвищенню успішності у навчанні, залученні вихованця у здійсненні моральноцінних вчинків, побудовані на розумінні динаміки почуттів та інтересів дитини);
- **гальмуючі** (такі, що відкрито виявляють владу педагога та з прихованим впливом);
- **допоміжні** (відмова від фіксування окремих вчинків та організація опори правильної поведінки).

Методи виховної роботи використовуються в єдності та комплексі. Система методів виховання та перевиховання не є стабільною: вона постійно змінюється, розвивається та вдосконалюється залежно від певних умов та основних напрямків роботи.

Подальшою **індивідуальною роботою вчителя-вихователя, як з обдарованими так і з “важкими” учнями є постійне закріплення позитивних якостей та рис характеру шляхом самовиховання.**

Для цього необхідно:

- формувати у вихованців потребу наполегливо розвивати свою особистість;
- допомагати їм оволодівати мистецтвом всебічного самовдосконалення;

- стимулювати конкретні кроки у виробленні в собі якостей, необхідних для плідної життєдіяльності;

- створювати умови для їх духовного, професійного і фізичного самовиховання.

Питання для самоперевірки

1. Які групи дітей належать до категорії “важковиховуваних” дітей?
2. За якими ознаками визначають категорію “важковиховуваних” дітей?
3. Які чинники впливають на виникнення такої категорії дітей?
4. Які існують класифікації “важковиховуваних” дітей?
5. Яка існує взаємозалежність між типом важковиховуваності учня та формою роботи з ним класного керівника?